

The Morphology of Surah Al-Mubarakah al-Fath in the light of Semitic Rhetoric with the Focus on Quranic Division into 555 Thematic Units (Rouku'at)

Ahmad Zare Zardini¹, Kamal Sahraei Ardakani², Seddighah Jannati Firouzabadi³

Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran

Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran

MA Graduate, Meybod University, Meybod, Iran

Abstract

The structure of verses in Suras of the Qur'an has always been a concern for Quranic scholars. This issue has been distorted from a theological point of view with confiscatory-ijtihad interpretations and historically with the meanings of originality (protection) and from an aesthetic point of view with the interpretation of the appropriateness/disproportion of verses. In the last decade, this issue has been pursued with the approach of textual studies. In the meantime, one of the achievements of historical textual studies is the Semitic rhetoric, which is an ancient style of writing texts based on symmetry. According to the Semitic rhetoric, texts are based on a complex set of symmetries at different levels of the text. This type of study began with the study of the Testaments and was confirmed by the study of cultural anthropology. In the next step, this model was considered as a style of writing Quranic verses. The present study has tested this pattern in Surah Fatah. To determine the parts of the text of this surah, the pattern of division of Qur'anic Rokuat was used, according to which the beginning and end of the Rokuat of this surah are verses: 1-10; 11-17; 18-26; 27-29. Findings show that the structure of the Surah Al-Fath, according to the semitic rhetoric, is mirror composition. The results of this study can be considered as creating a suitable ground for better understanding of the sura, better understanding of the textual structure of the Qur'anic suras, as well as showing the capacity of Quranic Rouku'at division in better understanding and more accurate understanding of the structure of the Holy Qur'an.

Keywords: Surah Al-Mubarakah al-Fath, Semitic rhetoric, Quranic Rokuat, symmetrical order, inverse order

ساختارشناسی سوره مبارکه فتح در پرتو بلاغت سامی با تأکید بر تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوعات)

احمد زارع زردینی*^۱، کمال صحرائی اردکانی^۲، صدیقه جنتی فیروزآبادی^۳

۱- استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران

zareardini@meybod.ac.ir

۲- استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران

sahraei@meybod.ac.ir

۳- دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران

ati51@gmail.com

چکیده

ساختار چینش آیات در سوره‌های قرآن، از دغدغه‌های قرآن‌شناسان بوده است. این مسئله در نگاه کلامی با تعابیر توفیقی - اجتهادی و از نظر تاریخی با تعابیر اصالت (صیانت) - تحریف و از نگاه زیبایی‌شناسی به تعبیر تناسب / عدم تناسب آیات بررسی شده است. در دهه اخیر، این مسئله با رویکرد مطالعات متن‌شناسی دنبال شده است. در این میان، یکی از دست‌آوردهای مطالعات متن‌شناسی تاریخی، بلاغت سامی است که سبک کهن در تألیف متون بر پایه تقارن است. مطابق بلاغت سامی، متون براساس مجموعه‌ای پیچیده از تقارن‌ها در سطوح مختلف متن بنا شده‌اند. این مطالعات در آغاز با مطالعات عهدین، شروع و با مطالعات انسان‌شناسی فرهنگی تأیید شد. در گام بعد، به این الگو به‌عنوان سبک تألیف آیات قرآن توجه شده است. هدف نوشته حاضر، آزمون این الگو در سوره مبارکه فتح با روش تحلیل بلاغی است. برای تعیین بخش‌های متن این سوره از الگوی تقسیم‌بندی رکوعات قرآنی استفاده شد که بر اساس آن، محدوده ابتدا و انتهای رکوعات این سوره عبارت‌اند از آیات: ۱-۱۰؛ ۱۱-۱۷؛ ۱۸-۲۶؛ ۲۷-۲۹. یافته‌ها نشان می‌دهند ساختار بیان مطالب در سوره مبارکه فتح به این صورت است که ابتدا عناوین موضوعات سوره در رکوع اول به صورت مختصر بیان می‌شوند: بشارت و امتنان فتح مبین به پیامبر(ص) و مواهب اعطایی به پیامبر(ص) در سایه فتح مبین، آثار فتح مبین برای مؤمنان بیعت‌کننده با پیامبر(ص)، پیامدهای فتح مبین برای دشمنان پیامبر اکرم(ص)؛ سپس به ترتیب معکوس، این عناوین در سه رکوع بعدی توضیح داده می‌شوند. از نتایج این پژوهش، ایجاد زمینه مناسب برای فهم بهتر سوره، شناخت و تبیین بهتر ساختار متنی سوره‌های قرآن کریم و نیز نشان‌دادن ظرفیت رکوعات قرآنی در فهم بهتر و شناخت دقیقتر ساختار بیانی قرآن کریم‌اند.

واژه‌های کلیدی

سوره مبارکه فتح، بلاغت سامی، رکوعات قرآن، نظم متقارن، نظم معکوس

طرح مسئله

یکی از مسائل مهم در شناخت قرآن کریم، مسئله چینش آیات در سوره‌ها و چینش سوره‌ها در قرآن کریم است. این مسئله گاه با عنوان تناسب آیات و تناسب سوره خود را نشان می‌دهد که همواره موافقان و مخالفانی نیز داشته است. این مباحث در گذشته، بیشتر در وادی علوم قرآنی مطرح بوده است. امروزه به دلیل تحول به وجود آمده در مطالعات مربوط به متن، یکبار دیگر لازم است آن مسائل با روش‌های جدید متن‌پژوهی بازمینی و بازاندیشی شوند. این روش‌های حل مسئله، الگویی تلفیقی از مباحث قدیم و جدید در این باره است؛ تا ارزش اعتبار دست‌آوردهای پیشینیان در علوم قرآن بازنمایی شود و نیز این دست‌آوردها با زبان و بیان امروزی تبیین شوند. پژوهش حاضر کوشیده است از تلفیق یکی از دست‌آوردهای قرآن‌پژوهی متقدمان و یکی از دست‌آوردهای متن‌پژوهی متأخران در راستای ارائه یک راه‌حل جدید برای مسئله تناسب آیات قرآن کریم بهره ببرد؛ یعنی تلفیق موضوع رکوعات قرآنی به عنوان یکی از دست‌آوردهای قرآن‌شناسی پیشینیان و مباحث بلاغت سامی یا تحلیل بلاغی در مطالعات متن‌شناسی معاصر. بر اساس این، در پژوهش حاضر کوشش شده است تا به ساختار حاکم بر چینش آیات در سوره مبارکه فتح پرداخته شود؛ بنابراین، برای نخستین و مهم‌ترین گام در کاربست نظریه بلاغت سامی، یعنی تقسیم‌بندی متن به اجزا از الگوی رکوعات قرآنی استفاده شده است. سپس برای نشان‌دادن الگوی حاکم بر چینش آیات در رکوعات سوره و چینش رکوعات در سوره از الگوی بلاغت سامی استفاده شده است.

۱. پیشینه

درباره بررسی ابعاد مختلف سوره مبارکه فتح، علاوه بر آنچه مفسران در تفاسیر جامع یا تکنگار خود در ذیل آیات این سوره آورده‌اند، آثار دیگری نیز در قالب مقاله یافت می‌شود که گاه به صورت تحلیلی ذیل یکی از آیات این سوره مانند آیه ۱۶ این سوره معروف به آیه مخلفین (دژآبادی، ۱۳۹۱) و نیز آیه ۲۹ سوره فتح (اشرفی و دیگران، ۱۳۹۶) نگارش شده است. محمد خامه‌گر در مقاله‌ای به کشف استدلالی ترتیب نزول سوره فتح با روش روایی اجتهادی پرداخته است (خامه‌گر، ۱۳۹۵). در میان پایان‌نامه‌ها می‌توان به «ساختارشناسی سوره فتح» اشاره کرد که نویسنده پس از بررسی‌های نحوی - بلاغی در سوره به ارائه دسته‌بندی‌های مفسرین از آیات این سوره پرداخته و در نهایت پیشنهاد خود را نیز معرفی کرده است (جمالی‌فر، ۱۳۹۷). در پایان‌نامه‌ای دیگر به تأثیر معناشناسی واژگان کلیدی سوره فتح بر تفسیر آن پرداخته شده است (ملکی، ۱۳۹۵)؛ بنابراین، درباره این سوره با رویکرد بررسی رکوعی و بلاغت سامی پژوهشی در دست نیست. در ادامه، سایر ابعاد پیشینه بررسی می‌شود.

۱-۱. قرآن کریم و بلاغت سامی (نظم متقارن)

۱-۱-۱. بلاغت سامی (نظم متقارن)

جریانی که از آن در کتب و مقالات و نگاه‌هاست‌های مختلف فارسی با عناوینی همچون «نظم متقارن»، «بلاغت سامی»^۱، «تحلیل بلاغی» و «نظم معکوس» از آن یاد می‌شود. نظریه بلاغت سامی ریشه در مطالعات کتاب مقدس دارد و خاستگاه آن به حدود دو‌یست و پنجاه سال پیش باز می‌گردد. شبیه‌ترین مباحث بلاغیان

صورت ساده (A/x/A'; ۳) نظم آینه‌ای یا معکوس^۱:
 وقتی عنصر مرکزی وجود ندارد (ABC/C'B'A')
 (2011, Michel Cuypers, مینت، ۲۰۰۴،
 ص ۹۱-۹۳). این اشکال می‌تواند معادل لف و نشر
 مرتب و مشوش (معکوس) در بلاغت کلاسیک عربی
 ارزیابی شود؛ برای نمونه، آنچنان که لف و نشر
 معکوس، نظم ضربداری ساختار متن را در سطح یک
 جمله نشان می‌دهد، نظم معکوس همین ساختار
 متقارن را در سطوح کلان‌تر یک متن، برای مثال، کل
 یک سوره به نمایش می‌گذارد. بلاغت سامی به
 ساختار کلی یک متن می‌پردازد؛ برخلاف بلاغت
 یونانی که متکی بر منطق خطی متن است. در بلاغت
 سامی بلاغت، فن تألیف کلام است، نه صرفاً فن تزئین
 آن. به عبارت دیگر، همان‌طور که علم نحو به ترکیب
 و تألیف یک جمله می‌پردازد، این نوع از بلاغت به
 نحوه ترکیب و تألیف کل یک متن اهتمام دارد. در این
 اندیشه، ساختار، آستن معناست و کشف ساختار متن،
 فهم دقیق آن را به ارمغان می‌آورد؛ بنابراین، غایت
 تحلیل بلاغی، تفسیر درست متن است و با
 فراهم آوردن سیاقی به بزرگی کل یک متن، راه را بر
 تفاسیر دل‌بخوایی از اجزای متن می‌بندد. مطابق نظریه
 بلاغت سامی، تکرار مهم‌ترین شاخص در متون سامی
 است که کارکرد آن تأکید و تشدید یک مطلب است
 (مینت، ۲۰۰۴، ص ۱۱۸). در فرآیند تحلیل بلاغی،
 هدف تفسیر متن است. کشف ساختار متن و
 تقارن‌های موجود در آن، نقش کلیدی در تفسیر متن
 دارد. با تعیین ساختار متن، وزن و درجه اعتبار آیات
 در افاده معنای آن مشخص می‌شود. در ساختار
 حلقوی، آیات مرکزی نسبت به آیات پیرامونی خود
 جایگاه بلاغی مهم‌تری دارند. این اعتبار مضاعف که

پیشین به مباحث امروزی بلاغت سامی، اصطلاحاتی
 همچون «لف و نشر»، «مفصل مرتب»، «تبیین و تفسیر»
 و «صنعت قلب» است (برای آشنایی بیشتر رک:
 ونزبرو، ۱۳۹۱، ص ۱۱-۵۵). کاربرد این نظریه که
 با «تحلیل بلاغی»^۲ از آن یاد می‌شود، تبیین نظم متون
 را بر عهده دارد (مینت، ۲۰۰۴، ص ۸). تحلیل بلاغی
 مبتنی بر اصل بنیادین تقارن به تبیین تألیف متن و
 تعیین ساختار آن می‌پردازد. برای تعیین تقارن‌های
 موجود در کلام، باید روابط موجود بین عناصر سازنده
 متن را شناخت. این روابط به دو نوع منحصر
 می‌شوند: الف) تطابق یا همخوانی و ب) تعارض یا
 ناهمخوانی. این تطابق‌ها و تعارض‌ها بی‌آنکه تفکیک
 نظام‌مند و دقیقی میان عوامل، شاخص‌ها و نشانگرهای
 آنها صورت گرفته باشد، هر یک از چهار جنبه
 واژگانی، صرفی، نحوی و گفتاری بررسی شده‌اند.
 مهم‌ترین این شاخص‌ها و نشانگرهای تألیفی
 عبارت‌اند از: تناظرهای واژگانی در یک رابطه متناظر
 از گونه این‌همانی، تکرار عین واژه، ترادف در مفهوم
 وسیع واژگان هم‌معنا، تضاد، هم‌نامی، هم‌آوایی یا
 شبه‌آوایی، هم‌ریشگی و ساختار دستوری یکسان
 (مینت، ۲۰۰۴، ص ۸۴-۹۰). تحلیل بلاغی با تشخیص
 روابط موجود میان عناصر سازنده متن، علاوه بر اثبات
 پیوستگی کلام، اساساً به دنبال تعیین اشکال گوناگون
 تقارن است. این تقارن‌ها ساختمان متن را می‌سازند.
 سه نوع تقارن یا سه شکل تألیف وجود دارد: ۱)
 توازی یا ساختار متوازی^۳: وقتی واحدهای یک متن به
 همان ترتیب نخست بازظهور یابند
 (ABC/A'B'C')؛ ۲) ترکیب دایره‌ای یا حلقوی^۴:
 وقتی واحدهای یک متن به صورت دایره متحدالمركز
 مرتب می‌شوند (ABC/x/C'B'A') (البته گاهی به

برخی از پژوهشگران چنین نظمی را در آیه‌الکرسی (آیه ۲۵۵ بقره، دارای یازده عبارت "فراز") نیز ارائه کرده‌اند.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ لَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

در این آیه شریفه نیز تکرار و تقارن به کاررفته، هم از نوع ریشه مشترک و هم از نوع هم‌آوایی و ... است و در یک الگوی نظم دایره‌ای بیان شده است. این تقارن‌ها عبارت‌اند از: هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ بِا هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ؛ لَا تَأْخُذُهُ بِا لَا يَئُودُهُ؛ السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ بِا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ؛ إِلَّا بِإِذْنِهِ بِا إِلَّا بِمَا شَاءَ. جمله «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ» در نقطه کانونی قرار گرفته و الگوی آینه‌ای را آفریده است (A.B.C/*C.B.A).

۲-۱. رکوعات قرآن

«رکوعات قرآنی» یکی از تقسیمات قرآن کریم است. این الگو قرآن را به ۵۵۵ واحد موضوعی^۶ تقسیم می‌کند که با علامت «ع» در مصاحف قرآنی تعیین شده‌اند. بر اساس این، سوره فاتحه‌الکتاب و سوره‌های عبس تا آخر مصحف شریف «تک‌واحدی»‌اند و بقیه سوره‌ها متشکل از دو تا چهل واحد موضوعی‌اند. قدما برای مسئله حفظ و ثبت رکوعات قرآنی در مصاحف اهمیت ویژه‌ای قائل بوده‌اند و علامت رکوع در بیشتر نسخه‌های قرآن (تا قبل از قرن اخیر) ثبت می‌شده است. دقت در ثبت و ضبط این علامت به حدی بود که در بسیاری از مصحف‌ها در طلیعه سوره بیان می‌شد که این سوره چند رکوع دارد. در متن سوره نیز جایگاه یکایک آنها نسبت به تعداد کل رکوعات سوره،

حاصل موقعیت آیات در ساختار متن است، تأثیر تعیین‌کننده آیات مرکزی را در تفسیر متن آشکار می‌سازد. تکرار عامل دیگری است که روش تحلیل بلاغی برای تعبیر و تفسیر متن از آن بهره می‌برد. تکرار یک مضمون و بازگشت به آن، تأکیدی بر اهمیت و اعتبار آن مضمون است؛ بنابراین، تکرارهای لفظی متن بی هدف نیستند؛ بلکه به مثابه شاخصی برای تعیین مهم‌ترین معانی منظور متکلم عمل می‌کنند (شاکر، ۱۳۹۴، ص ۲۶). با نظر به آنچه بیان شد اندیشه نظم متقارن نشان می‌دهد هر آیه درست همانجایی از متن که باید، قرار گرفته است و تکرارهای متن علاوه بر عامل انسجام‌بخش متن، کارکرد تفسیری نیز دارند (برای آشنایی بیشتر نک: Raymond F. (2014), Muhammad, Michel Cuypers (2010), Iqbal (Omar (2013), Douglas, Mary (2010)

۱-۱-۲. نمونه‌های قرآنی در مطالعات بلاغت سامی

چنین به نظر می‌رسد که تئوری نظم متقارن، در سطح چینش واژگان در آیات، در سطح چینش آیات در مجموعه آیات (سیاق‌ها) و نیز در سطح چینش سیاق‌ها در سوره‌های قرآن ردیاب‌پذیر است؛ برای نمونه، در آیه زیر یعنی آیه اول سوره مبارکه منافقون، ترتیب چینش واژگان در آیات با نظم معکوس همراه است.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

ترتیب چینش کلمات تا اواسط آیه عبارت‌اند از: منافقون نشهسر دو .....الله.....(A.B.C.D). در ادامه آیه، ترتیب چینش کلمات روند معکوس دارد؛ یعنی الله رسول يشهد ... منافقون (D.C.B.A). به عبارت دیگر، الگوی حاکم بر چینش واژگان در کل این آیه (A.B.C.D/D.C.B.A) است.

زارع زردینی، ۱۳۹۸؛ همان، ۱۳۹۵). درباره ابعاد مختلف رکوعات، پژوهش‌های اندکی در دست است که برخی از این آثار عبارت‌اند از: ۱- مدیرشانه‌چی، کاظم و قرآن‌های چایی، مشکات، شماره دوم، بهار ۱۳۶۲، صص ۱۵۱ - ۱۵۲؛ ۲- حسینی طهرانی، سید محمدحسین، (۱۴۱۶ق)، نور ملکوت قرآن، ج ۳، صص ۳۰۸، ۳۲۳ و ۳۲۷، مشهد: انتشارات علامه طباطبایی؛ ۳- مرادی زنجانی، حسین و لسانی فشارکی، محمدعلی، (۱۳۸۵ش)، روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، بی‌جا: انتشارات قلم مهر؛ ۴- لسانی فشارکی، محمدعلی و مرادی زنجانی، حسین، (۱۳۹۵ش)، سوره‌شناسی (روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم)، قم: انتشارات نصاب.

اما تفسیر کابلی، تنها تفسیری است که رکوعات را به‌طور جدی و با دقت تمام ملاک تقسیم قرار داده و آیات را منطبق با تقسیمات رکوعات تفسیر کرده است. استاد محمودحسن دیوبندی از علمای هندی، این تفسیر را حدود دو قرن پیش در هفت جلد (منطبق با هفت حزب قرآن کریم^۷) به زبان اردو تدوین کرده است. این تفسیر به زبان فارسی نیز ترجمه شده که متن درسی است و چه‌بسا به دلیل همین درسی بودن، براساس رکوعات تنظیم شده است.

۱-۳. معرفی اجمالی سوره مبارکه فتح

سوره مبارکه فتح چهل و هشتمین سوره در مصحف شریف بعد از سوره محمد(ص) و قبل از سوره حجرات قرار گرفته است. در مصحف شریف، نخستین سوره از چهار سوره‌ای است که با «أنا» شروع شده است و در سیاق امتنان بر پیامبر اکرم(ص) است. چنانکه از نامش پیداست، پیام‌آور فتح و پیروزی

مشخص و با درج‌های و شماره‌هایی معین می‌شد (برای اطلاعات بیشتر نک: لسانی فشارکی، ۱۳۹۵، صص ۸۸-۹۱؛ مرادی زنجانی، ۱۳۸۵، ص ۵۸).

رکوعات قرآنی، بخشی و گروهی از آیات‌اند که در یک موضوع آمده‌اند و اتحاد مضمونی دارند که با شروع آن موضوع، رکوع آغاز می‌شود و با تغییر و تحول کلام به موضوعی دیگر ختم می‌شود (یوسف حریری، ۱۳۷۸، ص ۱۳۸؛ مدیر شانه‌چی، ۱۳۶۲، ص ۱۳۰) و برخلاف جزءها و حزب‌ها در قرآن که بطور مساوی تقسیم شده‌اند، شمار آیات مندرج در هر رکوع، متفاوت است. رکوعات همان واحدهای موضوعی درون سوره‌های قرآن است. رکوعات قرآنی درصدد مطرح کردن روش خوانش و چگونگی فهم و ارتباط موضوعی آیات قرآن است. واحدهای موضوعی (رکوعات) جنبه موضوعی دارند و هر واحد موضوعی در مقام بیان یک موضوع است و واحدهای موضوعی آغاز و انجام موضوعی دارند (مرادی زنجانی، ۱۳۸۵، ص ۵۷).

درباره ارزش و اهمیت رکوعات قرآنی، تا کنون در چند زمینه بررسی‌هایی انجام شده است؛ از جمله نقش آن در حسن شروع و حسن ختام قرائت مجلسی قرآن (لسانی فشارکی، ۱۳۹۴، صص ۱۰۰-۱۰۱). دیگری، آسان‌سازی و تسهیل آموزش و تعلیم و تحفیظ قرآن (رجبی قدسی، ۱۳۹۱، صص ۱۷۳-۱۹۲) و نیز اهمیتی که توجه به رکوعات در تفسیر و فهم قرآن بر مبنای تهیه و تدارک سیاق آیات قرآنی دارد (مرادی زنجانی، ۱۳۸۵، ص ۵۸). از دیگر بررسی‌ها در این زمینه، دو مقاله، یکی در باب ساختار چینش آیات در رکوعات قرآن و دیگری نقش رکوعات در ترسیم نظم سوره‌های قرآن هستند (برای اطلاعات کتابشناسی نک:

نخستین مرحله تقسیم متن که مهم‌ترین بخش نیز شامل می‌شود، از موضوع رکوعات سوره بهره گرفتیم؛ یعنی نخستین تقسیم‌بندی بر مبنای رکوعات انجام شده و همین‌طور در مباحث بعدی به بخش‌های جزئی‌تر پرداخته شده است.

۲-۱. سطح اول تحلیل متن سوره مبارکه فتح: تقسیم

سوره به چهار رکوع

سوره مبارکه فتح به ۴ واحد موضوعی (رکوعات) تقسیم می‌شود: واحد موضوعی اول شامل آیات ۱-۱۰، دومین واحد موضوعی شامل آیات ۱۱-۱۷، سومین واحد موضوعی آیات ۱۸-۲۶، چهارمین واحد موضوعی آیات ۲۷-۲۹^۱ (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۸۵، ص ۵۸).

۲-۲. سطح دوم تحلیل متن سوره مبارکه فتح:

ساختار چینش آیات در رکوعات چهارگانه

۲-۲-۱. الگوی چینش آیات در رکوع اول (آیات ۱-۱۰)

ساختار محتوایی رکوع اول: این رکوع شامل ۱۰ آیه است و مباحث آن، مرتبط با خروج پیامبر(ص) از مدینه به سوی مکه و منتهی شدن آن به صلح حدیبیه است. در نخستین آیه رکوع، خداوند فتح مبین را مطرح و بر آن تأکید کرده است و در آیات بعد امتنان خدا بر پیامبر(ص) و مؤمنان، کیفرهای حق‌ستیزی و نفاق‌گرایی و نیز وظایف پیامبر(ص) و مؤمنان مطرح شده‌اند. آیات اول این رکوع به آثار و پیامدهای صلح حدیبیه اشاره دارد؛ بدین ترتیب که آیات ۱ تا ۳ با توجه به ضمیر «ک» - که مخاطب پیامبر(ص) است - در بیان امتنان خدا به رسول گرامی است. آیات ۴ و ۵

چشم‌گیر و قاطع بر دشمنان اسلام است (صلح حدیبیه، فتح خیبر، فتح مکه یا پیروزی به‌طور مطلق). سوره مبارکه فتح در سال ششم هجری بعد از ماجرای صلح حدیبیه، در مدینه نازل شده است. سوره با نوید پیروزی آغاز می‌شود و بر محقق‌شدن خواب پیامبر(ص) درباره ورود به مسجدالحرام بشارت می‌دهد. سپس به مسائل مربوط به صلح حدیبیه و بیعت رضوان می‌پردازد و از مقام پیامبر(ص) و کارشکنی‌های منافقان و بازگکردن راه توبه‌شان سخن می‌گوید و کسانی که نمی‌توانند در جهاد شرکت کنند را معرفی می‌کند. سرانجام درباره ویژگی‌های پیروان پیامبر(ص) بحث می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۲، صص ۵-۷). این سوره از نظر زمانی به زمان پس از صلح حدیبیه مربوط است. مضامین آیات آن با فصول مختلفش و نیز سایر وقایع اتفاق افتاده درباره صلح حدیبیه، بر صلح حدیبیه منطبق است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۸، ص ۳۷۸). صلح حدیبیه از آن نظر مهم است که سرآغاز فتح مکه و پیروزی‌های مهم پس از آن بوده است. علاوه بر آنکه تا آن روز، مشرکان، تنها به نابودی مسلمانان می‌اندیشیدند و برای آنان جایگاهی قائل نبودند، با پذیرش صلح، درحقیقت مسلمانان را پذیرفتند که این درواقع پیروزی بزرگی در صحنه سیاسی اجتماعی بود (قرائتی، ۱۳۹۰، ج ۹، صص ۱۱۳-۱۱۴).

۲. کاربست تحلیل بلاغی (بلاغت سامی) در سوره

مبارکه فتح

با توجه به اینکه تحلیل بلاغی مبتنی بر تقسیم متن به واحدهای جزئی‌تر است و این روند حرکت از کلیت متن به سمت اجزا باید با دقت انجام شود، به‌عنوان

به ضمیر «ک» مخاطب پیامبر(ص) است و در بیان امتنان خداوند به فتح مبین (صلح حدیبیه) و آثار آن برای پیامبر(ص) است «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا (۱) لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُنِمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۲) وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا (۳)»؛ آیه ۸ نیز مخاطب پیامبر(ص) است و وظایف پیامبر(ص) را بیان می‌کند «إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (۸)»..

در آیات ۴ و ۵ آثار و برکات فتح مبین برای مؤمنان ذکر شده است «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَرُدُّوا إِيْمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ وَاللَّهُ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۴) لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا (۵)»؛ بنابراین، این بخش با آیات ۹ و ۱۰ تقارن دارد که به وظایف مؤمنان در پی فتح مبین اشاره می‌کند «لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَعْرَزُوا وَاثْقَرُوا وَتَوَقَّروا وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً (۹)» «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ تَكَثَفَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۰)».

آیه ۶ نیز پیامدهای فتح مبین را برای دشمنان اسلام مطرح می‌کند «وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۶)».

از دیگر تناسبات آوایی و مضمونی حاکم بر چینش این بخش باید به این سبک بیانی تتابع معطوفات دانست؛ بدین معنا که چندین واژه بر یکدیگر عطف شده‌اند. در آیات ۲-۳ برکات و آثار این فتح برای پیامبر اکرم(ص) به این شکل بیان شده است «لِيُغْفِرَ... وَيُهْدِيكَ... وَيَنْصُرَكَ...» برکات و آثار فتح مبین برای مؤمنان در آیات ۴-۵ به این شکل بیان شده است «لِيُرْدُّوا... لِيُدْخِلَ... وَيُكَفِّرَ...» و آثار و پیامدهای آن برای منافقان و مشرکان در آیه ۶ به این

نیز در بیان امتنان خدا به مؤمنین است: موهبت انزال سکینه و آرامش بر دل‌هایشان برای ازدیاد ایمانشان و دخول در بهشت و عفو و گذشت لغزش‌هایشان. آیه ۶ در تقابل با آیات قبل به پیامدهای فتح مبین برای منافقان و دشمنان اشاره دارد؛ تهدید منافقان و مشرکان به غضب و لعنت و آتش. در ادامه، این رکوع (آیات ۸-۱۰) بیان‌کننده جایگاه پیامبر(ص) و هدف ارسال آن حضرت و نیز وظایف بیعت‌کنندگان با پیامبر(ص) است که تابعی از بیان هدف ارسال آن حضرت است.

محور موضوعی رکوع اول: محور موضوعی این رکوع، تبیین هدف فتح مبین (صلح حدیبیه) است؛ بدین معنا که صلح حدیبیه فتوحی روشن برای رسول خدا(ص) و مقدمه گسترش اسلام و افول شرک است که با عنایت الهی در انزال سکینه بر قلوب مؤمنان صورت گرفت و مؤمنان وظیفه دارند در برابر پیامبر(ص) زمینه پرهیز از شکستن بیعت آن حضرت به سبب صلح با مشرکان را فراهم سازند.

تحلیل بلاغی ساختار رکوع اول: ساختار بیان در این رکوع از الگوی دایره‌ای یا حلقوی تبعیت می‌کند؛ بدین صورت که آیات ۱-۳ که در بیان آثار فتح مبین برای پیامبر(ص) است (A) با آیه ۸ که بیان‌کننده وظایف پیامبر(ص) در برابر آثار فتح مبین است، متناظرند و آیات ۴ و ۵ که در تبیین نتایج فتح مبین برای مؤمنان است (B) با آیه ۹ و ۱۰ که تبیین‌کننده وظایف مؤمنان در برابر آثار فتح مبین است، تقارن دارد؛ اما در این میان، موضوع آیه ۶ کاملاً متفاوت است (*) و به موضوع پیامدهای این صلح برای منافقان و مشرکان می‌پردازد. به عبارت دیگر، تکرار و تقارن در این آیات با الگوی نظم دایره‌ای یا حلقوی بیان شده است (A.B / *A.B). آیات ۱-۳ با توجه

در سفر حدیبیه و فراهم‌سازی زمینه هدایت آنها به سمت اطاعت از خداوند و پیامبر (ص) است.

تحلیل بلاغی ساختار رکوع دوم:

در مقام ترسیم ساختار چینش آیات در کل این رکوع (آیات ۱۱-۱۷) باید گفت این رکوع دوبخشی است. آیات ۱۱-۱۴ یک بخش اند و آیات ۱۵-۱۷ بخش دیگرند؛ نشانه این موضوع آن است که بخش اول، یعنی آیه ۱۱ با عبارت «سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ ... قُل ...» شروع می‌شود و آیه ۱۵ این رکوع که آغاز بخش دوم است نیز با عبارت «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ ... قُل ...» این نکته را نیز باید اضافه کرد که در هر آیه دست کم یک واژه دو بار تکرار شده است.

بخش اول شامل آیات ۱۱-۱۴ است و در آغاز آن، ساختار «سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ ... قُل ...» آمده است. سپس الگوی توازی در آیات این بخش شکل می‌گیرد. تقارن در آیات ۱۱ و ۱۴ بدین شکل است که آیه ۱۱ بعد از مالکیت خداوند، سخن از اراده الهی مبنی بر منع یا ضرر به هر کس که بخواهد، است «إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا» و آیه ۱۴ بعد از مالکیت خداوند صحبت از غفران و عذاب الهی برای هر کس که بخواهد، است «يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ». پایان آیه ۱۱ صحبت از آگاه و خبیربودن خداوند است و پایان آیه ۱۴ صحبت از غفاریت و رحمانیت خداوند است «فَمَن يَمْلِكُ لَكُمْ مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۱) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا (۱۴)». تقارن‌ها در این دو آیه عبارت‌اند از: ملک، اراده، اراده، اراده، کان + الله ... / ملک، مشیت، مشیت، کان + الله ... که بیان‌کننده الگوی توازی است (A.B.C.D.E/ A.B.C.D.E).

بخش دوم این رکوع نیز شامل آیات ۱۵-۱۷ است

صورت آمده است «وَ يُعَذِّبُ ... وَ غَضِبَ ... وَ لَعَنَهُمْ ... وَ أَعَدَّ ...»؛ البته این سبک آوایی در آیه ۸ با موضوع وظایف پیامبر اکرم (ص) در قبال فتح مبین به این صورت آمده است «إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ ... شَاهِدًا ... وَ مُبَشِّرًا ... وَ نَذِيرًا (۸)». در آیه ۹ نیز با مضمون متناسب با قبلی‌ها و وظایف مؤمنان در مقابل این فتح مبین به این شکل آمده است «لِيُؤْمِنُوا ... وَ يُعَزِّزُوا ... وَ يُوقِرُوا ... وَ يُسَبِّحُوا ...». همچنین جمله «وَ لِلَّهِ جَنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» در قسمت پایانی آیه ۴ در بیان تعلیل انزال سکنه بر قلوب مؤمنین و ازدیاد ایمانشان است و تکرار این جمله در آیه ۷ در بیان تعلیل عذاب منافقین و مشرکین است.

۲-۲-۲. الگوی چینش آیات در رکوع دوم (آیات

(۱۷-۱۱)

ساختار محتوایی رکوع دوم: این رکوع شامل ۷

آیه و بیان حال اعرابی است که به دلیل سوءظنشان به خداوند از همراهی با پیامبر (ص) امتناع ورزیده و از دستورش تخلف کردند. واژه‌های «سَيَقُولُ» و «فَسَيَقُولُونَ» و «سَتُدْعُونَ» از بهانه‌های متخلفین برای همراهی نکردن با پیامبر (ص)، پاسخ به بهانه‌های متخلفین و رسواسازی آنها، راه توبه آنها و ثابت کردن صداقتشان یعنی شرکت در نبردهای آینده خبر می‌دهد. در پایان رکوع استثناسدگان از جهاد را معرفی می‌کند. در واقع آخرین آیه این رکوع تبصره‌ای برای دعوت به جهاد در آیه ۱۶ است و بدین ترتیب سیر مفهومی مربوط به متخلفان از همراهی با رسول خدا (ص) پایان می‌یابد.

محور موضوعی رکوع دوم: محور موضوعی این

رکوع، رسواسازی متخلفان از همراهی با پیامبر (ص)

تا ایشان را یاری کنند. آیه ۱۸ در بیان پاداش معنوی شرکت‌کنندگان در بیعت رضوان و آیات ۱۹-۲۱ در بیان پاداش مادی آنها (کسب غنائم فراوان پس از صلح حدیبیه) است. بخش دوم (آیات ۲۲-۲۶) علت وقوع صلح حدیبیه و جنگ‌نگردن را حفظ جان مؤمنان ناشناخته مقیم مکه مطرح می‌کند.

محور موضوعی رکوع سوم: این رکوع، اعلان رضایت الهی از مؤمنان بیعت‌کننده با رسول خدا(ص) و بیان فلسفه منع از جنگ است که در آیات دو بخش این رکوع مشهود است و به لحاظ مفهومی هر دو بخش به تقویت جبهه ایمان و حفظ اتحاد مؤمنان اشاره دارد.

تحلیل بلاغی ساختار رکوع سوم: سبک بیانی این رکوع نیز چنین است که در هر آیه، دست‌کم یک واژه دو بار تکرار شده است و به نظر می‌رسد آیات دوه‌دو با هم تقارن دارند. آیه ۱۸ به علم خداوند بر آنچه در قلوب مؤمنین است و انزال سکینه بر قلوب آنها اشاره دارد. این مطلب در آیه ۲۶ بدین‌گونه تکرار شده است:

حمیت جاهلی در قلوب کافران و نقطه مقابل آن، یعنی انزال سکینه بر قلوب پیامبر(ص) و مؤمنین و علم خداوند به همه چیز. در این آیه، علم خداوند به همه چیز عکس آیه ۱۸ بعد از انزال سکینه بیان شده است؛ بنابراین، الگوی نظم از نوع نظم معکوس (A.B/B.A) است. همچنین، تکرار کلمات «الْمُؤْمِنِينَ، فَعَلِمَ، فِي قُلُوبِهِمْ، فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ» در آیه ۲۶ به‌طور نامنظم بیان‌کننده الگوی نظم مشوش است (A.B.C.D/C.D.A.B)؛ «لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا (۱۸) إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۲۶)».

که در بردارنده الگوی توازی است. آیه ۱۵ به ساختار «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ... قُل...» است و آیه ۱۶ راه توبه منافقان را شرکت در نبردهای آینده دانسته است. در پایان آیه، بحث اطاعت از خدا و پاداش نیکوی آن نیز سرپیچی از فرمان خدا و عذاب الیم مطرح شده که همین مطلب در پایان آیه ۱۷ بعد از تبصره جهاد تکرار شده است «قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَيَّ قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِمَّن قَبْلُ يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۶) لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۷)».. تکرار و تقارن به‌کاررفته، هم از نوع ریشه مشترک و هم از نوع هم‌آوایی و ... است که با همان ترتیب بیان شده و بیان‌کننده الگوی توازی است. این تقارن‌ها عبارت‌انداز: «فَإِنْ تُطِيعُوا بَا وَمَنْ يُطِيع...، اللَّهُ بَا اللَّهُ...، أَجْرًا حَسَنًا بَا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي...، وَإِنْ تَتَوَلَّوْا بَا وَمَنْ يَتَوَلَّ...، يُعَذِّبُكُمْ بَا يُعَذِّبُهُ...، وَ عَذَابًا أَلِيمًا بَا عَذَابًا أَلِيمًا...؛ به عبارت دیگر، الگوی حاکم بر چپ‌نش وازگمان در این دو آیه (A.B.C.D.E.F/A.B.C.D.E.F) است.

۲-۲-۳. الگوی چپ‌نش آیات در رکوع سوم (آیات ۱۸-۲۶)

ساختار محتوایی رکوع سوم: این رکوع شامل ۹ آیه و نقطه مقابل رکوع قبل است و در بیان پاداش مؤمنانی است که پیامبر(ص) را در صلح حدیبیه یاری کردند و به فضل و پاداش خداوند در برابر اقدام آنها و بشارت‌های آتی به آنها پرداخته است. آیات این رکوع در دو بخش درخور بررسی است: بخش اول (آیات ۱۸-۲۱) شروع آیات این رکوع با آیه بیعت (بیعت رضوان) است و سخن از پاداش مؤمنان شرکت‌کننده در حدیبیه است؛ همان‌ها که با پیامبر(ص) بیعت بستند

است که آیه ۲۴ با ضمیر «هو» و آیه ۲۵ با ضمیر «هم» ساختار تقابلی افعال خداوند و کافران در برابر مؤمنان را بیان می‌کند «وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (۲۴) هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بغير عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَرَيُوا لَعَذَابَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۲۵)».

در آیه ۲۵ و ۲۶ نیز همین ساختار تقابلی یعنی اقدامات کفار و صفت حمیت جاهلی آنها و دچار عذاب دردناک شدن در صورت جدایی از مؤمنان و درمقابل، یاری‌رساندن خداوند به مؤمنان برای تقویت جبهه ایمان و انزال سکینه و ملزم‌شدن آنها به تقوا تکرار شده است «هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بغير عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَرَيُوا لَعَذَابَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۲۵) إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۲۶)».

تکرار و تقارن در آیات ۱۸ و ۲۰ و ۲۴ و ۲۶، هم از نوع ریشه مشترک و هم از نوع هم‌آوایی و ... است و در یک الگوی نظم دایره‌ای بیان شده است. تکرار واژه‌های «الْمُؤْمِنِينَ»، «فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ» و «كَفَّ أَيْدِي النَّاسِ» به شکل معکوس و با حد فاصل موضوع دیگر بیان‌کننده این الگو از نظم متقارن در این آیات است (A.B.C/x/C.B.A).

۲-۲-۴. الگوی چینش آیات در رکوع چهارم (آیات ۲۷-۲۹)

ساختار محتوایی رکوع چهارم: این رکوع شامل ۳ آیه است و درواقع ثمره و نتیجه صلح حدیبیه و اطاعت و بیعت با پیامبر(ص) را مطرح می‌کند. آخرین

ساختار تقارن در آیات ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ با تکرار بحث غنائم و فتوحات مشهود است. ترتیب چینش کلمات در آیه ۱۹ عبارت‌اند از مغانم ... کثیره ... یاخذونها ... (A.B.C) که به همین ترتیب در آیه ۲۰ تکرار شده‌اند؛ یعنی مغانم ... کثیره ... تاخذونها ... (A.B.C). به عبارت دیگر، الگوی حاکم بر چینش واژگان در این دو آیه، الگوی توازی (A.B.C/A.B.C) است. «وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۹) وَعَدَّكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۲۰)».

ترتیب چینش واژگان در آیه ۲۱ و ساختار تقابلی قدرت خداوند بر همه چیز و ناتوانی انسان‌ها در این آیه با نظم معکوس همراه است «وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا (۲۱)». ترتیب چینش کلمات تا اواسط آیه عبارت‌اند از لم تقدروا ... الله (A.B). در ادامه آیه، ترتیب چینش کلمات، روند معکوس دارد؛ یعنی الله ... قدیراً (B.A). به عبارت دیگر، الگوی حاکم بر چینش واژگان در کل این آیه (A.B/B.A) است.

آیه ۲۴ توضیح عبارت «وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ» در آیه ۲۰ است و تقارن دو آیه را نشان می‌دهد «وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (۲۴)».

ساختار تقابلی دو گروه مؤمن و کافر در آیات ۲۲ و ۲۳ بدین شکل تقارن یافته است: آیه ۲۲ به نیافتن ولی و یاور برای کافران در صورت جنگ با مؤمنان در سرزمین حدیبیه اشاره دارد و آیه ۲۳ نیز به تغییرنیافتن سنت الهی مبنی بر یاری مؤمنان اشاره دارد «وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا الْأُدْبَارُ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۲۲) سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (۲۳)».

تقارن در آیه ۲۴ و ابتدای آیه ۲۵ نیز بدین‌گونه

توصیف شده و در ادامه، ویژگی‌های مؤمنان معتقد به پیامبر(ص) در راستای تثبیت زمینه اعتماد آنها به پیامبر(ص) برای همراهی با ایشان برای گسترش هرچه بیشتر دین اسلام بیان شده است «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ...».

تقارن در آیات ۲۷ و ۲۸ از نوع الگوی توازی است؛ «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ... (۲۷)»، «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ... (۲۸)». تقارن‌ها در این دو آیه عبارت‌اند از: ضمیر «هو» ابتدای آیه ۲۸ و تکرار واژه «الله» در آیه ۲۷. همچنین، کلمات «رسوله» و «الحق» عیناً در آیه ۲۸ و با همان ترتیب اول تکرار شده‌اند (A.B.C/A.B.C).

ضمایر در آیه ۲۷ در واژه‌های «لَتَدْخُلَنَّ»، «آمِنِينَ»، «مُخَلَّقِينَ»، «رُؤُوسَكُمْ»، «مُقَصِّرِينَ»، «لَا تَخَافُونَ»، «لَمْ تَعْلَمُوا» به همراهان و یاران پیامبر(ص) بر می‌گردد که در آیه ۲۹ با واژه «الَّذِينَ» در عبارت «وَالَّذِينَ مَعَهُ...» تکرار شده است. با این بیان، همچنین تکرار واژه «رسول» در این دو آیه، تقارن در آیات ۲۷ و ۲۹ از نوع الگوی توازی (A.B/A.B) است؛ «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُخَلَّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا... (۲۷)»، «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ... (۲۹)».

۲-۳. سطح سوم تحلیل متن سوره مبارکه فتح: ساختار چینش رکوعات چهارگانه در سوره مبارکه فتح

به صورت مختصر، الگوی حاکم بر چینش آیات در سوره به این صورت تبیین می‌شود. این سوره همان‌گونه که پیش‌تر گذشت دارای ۴ واحد موضوعی (رکوع) است. در رکوع اول این سوره، سه موضوع درباره فتح مبین به صورت فشرده مطرح می‌شوند: ۱- بشارت و امتنان فتح مبین به پیامبر(ص) و مواهب

رکوع از سوره مبارکه فتح در بیان تحقق رویای پیامبر(ص) مبنی بر صلح حدیبیه و انجام مراسم حج بدون ترس و وحشت در سال بعد و نیز تحقق فتح مکه در سال هشتم هجری و پیروزی قاطع و چشمگیر مسلمانان و غلبه دین حق اسلام بر همه ادیان^۹ با رسالت جهانی حضرت محمد(ص) و توصیف پیامبر(ص) و یارانش و پاداش آنها است. بدین ترتیب نتیجه سوره در این رکوع این‌گونه بیان می‌شود که خداوند، مسلمانان را به تدریج از فتوح ظاهری و نزدیک، به فتح کلی و غلبه نهایی دین حق پیامبرش به عنوان اراده قطعی الهی بشارت می‌دهد.

محور موضوعی رکوع چهارم: محور موضوعی

این رکوع، تحقق رویای پیامبر(ص)، غلبه اسلام بر همه ادیان و رسالت جهانی پیامبر(ص) با یاری و مصاحبت مؤمنان خالص و راستین و معتمد به آن حضرت دانست. طرح این موضوعات، همگی در راستای بیان علت وقوع صلح حدیبیه و نتایج آن است.

تحلیل بلاغی ساختار رکوع چهارم: سبک بیانی

این رکوع نیز چنین است که در هر آیه، دست‌کم یک واژه دو بار تکرار شده است. در هر سه آیه از این رکوع با محوریت بحث پیامبر(ص) واژه رسول تکرار شده است. آیه ۲۷ در بیان تحقق رویای پیامبر(ص)

مبنی بر ورود به مسجدالحرام با امنیت در سال بعد و فتح مکه است «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُخَلَّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا (۲۷)»..

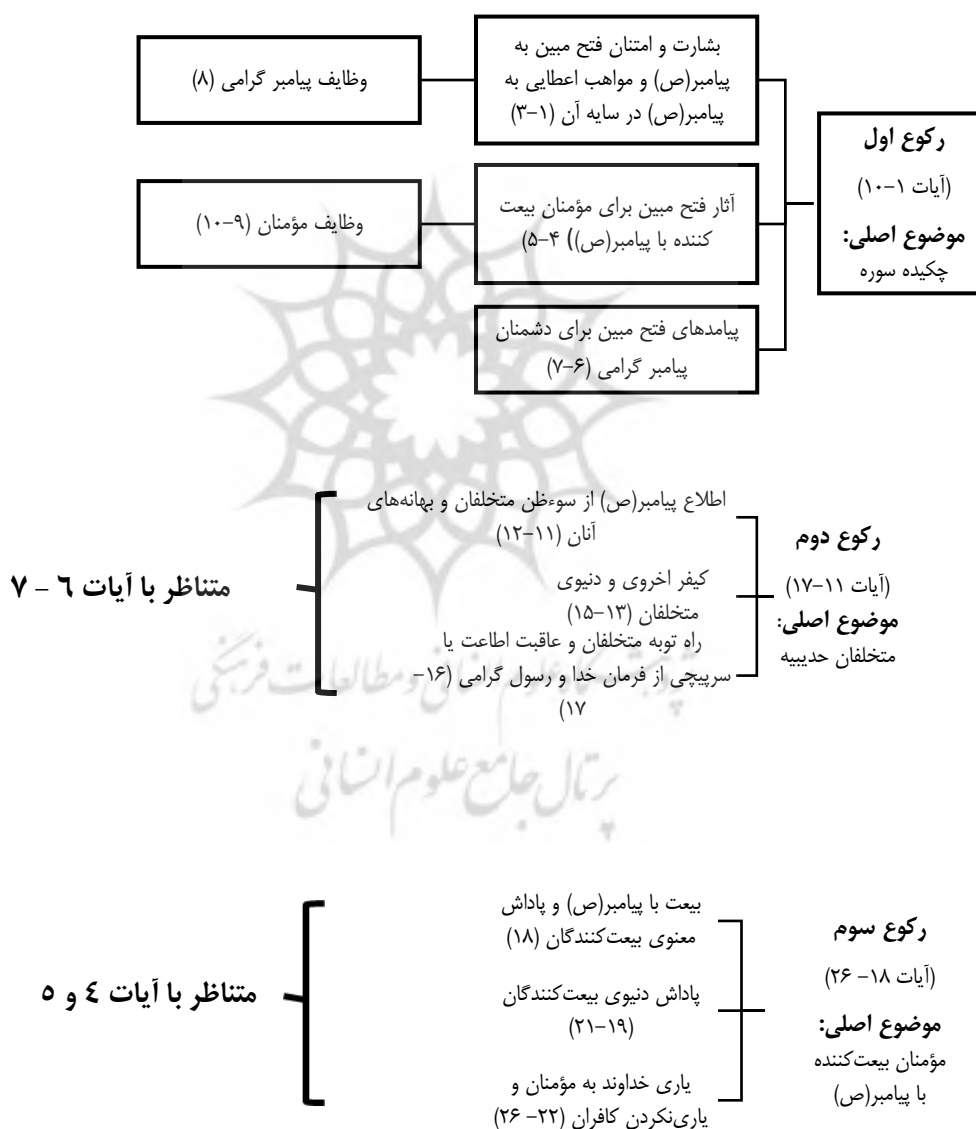
آیه ۲۸ غلبه دین اسلام بر همه ادیان و رسالت جهانی پیامبر(ص) را مطرح کرده است «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا (۲۸)»..

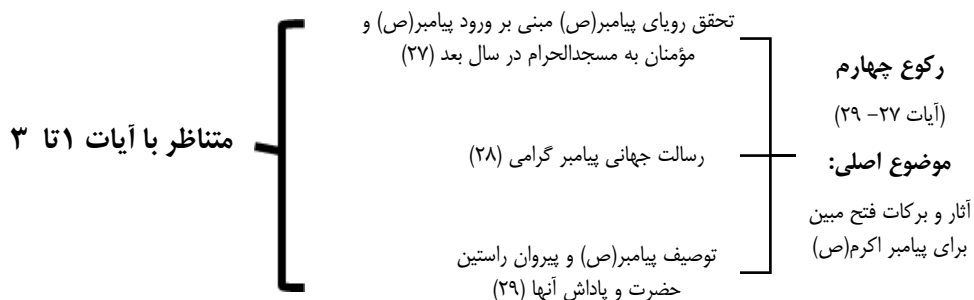
آیه ۲۹ نیز پیامبر(ص) با عنوان «محمد رسول الله»

اعطایی به پیامبر(ص) در سایه آن و وظایف پیامبر(ص)؛ ۲- آثار فتح مبین برای مؤمنان و وظایف آنها و ۳- پیامد فتح مبین برای منافقان و مشرکان. سپس این موضوعات به‌طور معکوس در رکوعات دوم و سوم و چهارم به‌تفصیل بیان شده‌اند؛ یعنی الگو به این صورت خواهد بود (A.B.C/C.B.A).

در ذیل، نمودار سطوح تحلیل متن سوره مبارکه فتح و ساختار متقارن آن، برای فتح آسان‌تر نشان داده شده است.

ساختار متقارن رکوعات (واحد‌های موضوعی) سوره مبارکه فتح

به تفصیل بیان شدند؛ بدین معنا که رکوع دوم آیات (۱۱-۱۷) توضیح آیات ۶-۷ و متناظر با این آیات است. رکوع سوم آیات (۱۸-۲۶) نیز توضیح آیات ۴ و ۵ و متناظر با این آیات است و رکوع چهارم آیات (۲۷-۲۹) به نوعی خلاصه و نتیجه‌گیری از سوره محسوب می‌شود که در قسمت ساختار چینش آیات در رکوعات چهارگانه، توضیح داده و نمودار آن نیز برای تسهیل فهم آن نشان داده شد.

رکوع دوم با محوریت «المُخَلَّفُونَ»، توضیح آیات ۶-۷ است که از ابعاد مختلف به مسئله متخلفین می‌پردازد. اگرچه این موضوع اصلی، تمام این بخش را به گونه‌ای در بر گرفته است، باز در دل خود به دو موضوع اصلی دیگر سوره نیز اشاره می‌کند؛ بدین صورت که مخاطب ضمیر «ک» و فعل امری «قل» در آیات این رکوع پیامبر(ص) است و آیات پایان رکوع نیز سخن از عاقبت دو دسته افراد اطاعت‌کنندگان از خدا و رسول و سرپیچی‌کنندگان از خدا و رسول آمده است.

موضوع اصلی رکوع سوم در بیان پاداش مؤمنانی است که پیامبر(ص) را در صلح حدیبیه یاری کردند و

با توجه به نقش تقارن، یعنی تکرار الفاظ، معانی، وزن، موضوع و ... براساس الگوهای بلاغت سامی (توازی، دایره‌ای، آینه‌ای و مشوش) در ساختار بیانی آیات و سوره‌های قرآن و نظم و پیوستگی حاصل از آن، به نظر می‌رسد کل ساختار سوره مبارکه فتح (ساختار چینش آیات در رکوعات چهارگانه و نیز ساختار چینش رکوعات چهارگانه سوره) مبتنی بر نظم متقارن است.

این سوره همان‌گونه که پیش‌تر گذشت دارای ۴ واحد موضوعی (رکوع) است؛ در رکوع اول سوره که چکیده تمام‌نمای سوره است، ابتدا خلاصه‌ای از مباحث کل سوره با سه عنوان بیان شده است: ۱- بشارت و امتنان فتح مبین به پیامبر(ص) و مواهب اعطایی به پیامبر(ص) در سایه آن (آیات ۱-۳) و وظایف پیامبر گرامی (آیه ۸)؛ ۲- آثار فتح مبین برای مؤمنان (آیات ۴ و ۵) و وظایف آنها (آیه ۹) و ۳- آثار فتح مبین برای منافقان و مشرکان (آیه ۶). همچنین، جمع‌بندی از این سه موضوع اصلی سوره در آیه ۱۰ به صورت مختصر ارائه شد و سپس این موضوعات به‌طور معکوس در رکوعات دوم و سوم و چهارم

نتیجه‌گیری

۱- ساختارشناسی متن سوره‌های قرآن با الگوی بلاغت سامی، ابتدا و انتهای بیان مطالب را در سوره نشان می‌دهد و در این راستا کمک شایانی در فهم بهتر سوره دارد.

۲- این سبک از مطالعات، تحولات و تغییر نگرش‌هایی را در مباحث تاریخ قرآن همچون جمع و تدوین و مباحث کلامی مانند جوابگویی به شبهات از هم پاشیده بودن متن قرآن کریم دارد.

۳- ساختار منظم و منسجم رکوعات سوره مبارکه فتح نشان‌دهنده تصادفی نبودن تقسیم‌بندی آیات قرآن کریم به رکوعات است؛ زیرا هر یک از رکوعات مذکور، نظم دقیق و منطقی را نشان می‌دهد که آغاز و انجامی مشخص دارند و درصدد القای مفهوم و معنایی منسجم‌اند.

۴- این سبک از پژوهش، فضای جدیدی در مطالعه اعجاز نظم قرآن (اصول حاکم بر چینش واژگان در آیات و آیات در سوره‌های قرآن کریم) به وجود می‌آورد.

۵- چینش رکوعات (تقدم و تأخر طرح مطالب در واحد گفتمانی سوره‌های قرآن)، کاملاً منطقی و از اصول چینش مطالب در بلاغت سامی پیروی می‌کند.

۶- پیشنهاد می‌شود این سبک از تحلیل ساختار زبانی (ترکیب بلاغت سامی و رکوعات قرآنی) در سایر سوره‌های دیگر نیز آزمون شود تا با نتایج به‌دست‌آمده، رکوعات، بهتر ارزیابی شوند.

۷- از پرسش‌های بعدی در این زمینه آنست که آیا این پژوهش‌ها در مطالعه قواعد دانش نحو و شناخت اجزای کلام در زبان قرآن کریم تأثیر دارد.

توضیح آیات ۴ و ۵ است؛ اما این موضوع اصلی، به گونه‌ای دو موضوع اصلی دیگر این سوره را نیز پوشش می‌دهد؛ بدین صورت که ضمیر «ک» در واژه «یبایعونک» آیه ابتدائی رکوع، بیعت با پیامبر (ص) و رضایت خداوند از بیعت‌کنندگان را مطرح کرده است و آیه ۲۵ و ۲۶ نیز به اقدامات مشرکان، عاقبت آنها و صفت حمیت جاهلیت آنها اشاره دارد.

رکوع چهارم این سوره نیز همان‌گونه که پیش از این گذشت به نوعی خلاصه و نتیجه‌گیری از سوره محسوب می‌شود و موضوعات اصلی سوره را در بر دارد. در آیات ابتدائی سوره، بعد از اشاره به فتح مبین به مسئله اتمام نعمت به پیامبر (ص) اشاره می‌کند «لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ» و در این رکوع، تحقق اتمام نعمت، یعنی تشکیل امت اسلامی و پیروزی بر دشمنان اسلام «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» مطرح شده است. درواقع رکوع چهارم، ثمره و نتیجه صلح حدیبیه و اطاعت و بیعت با پیامبر (ص) مطرح شده و بیان‌کننده نحوه تحقق رویای پیامبر (ص) مبنی بر ورود به مسجدالحرام با امنیت در سال بعد، فتح مکه و پیروزی قاطع و چشمگیر مسلمانان و غلبه دین اسلام بر همه ادیان و رسالت جهانی پیامبر گرامی (ص) با داشتن یارانی خالص در عمل، هدف و عواطف است.

چنین به نظر می‌رسد که بر تمام سوره و بخش‌های مختلف آن نظمی در ارائه موضوعات نهفته است و موضوعات اصلی سوره به‌صورت کاملاً منسجم و حساب‌شده و با ترتیبی مناسب در این سوره چیده شده‌اند؛ به گونه‌ای که هر یک از رکوعات یا بخش‌های این سوره، نماینده و نشان‌دهنده کل سوره باشند؛ یعنی همان وحدت و نظم حاکم بر کل سوره حاکم بر بخش‌های آن نیز حاکم است.

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی. اشرفی، امیررضا. و پورعلی فرد، محمدمهدی. (۱۳۹۶). *عوامل اقامه توحید در جامعه از دیدگاه قرآن با تأکید بر آیه ۲۹ سوره فتح*. مجله علمی قرآن شناخت، ۱۰(۲)، ۵-۲۳.
- جمالی فر، علی. (۱۳۹۷). *ساختارشناسی سوره فتح*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده الهیات. دانشگاه فردوسی مشهد.
- حجتی، سید محمدباقر. و بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم. (۱۳۷۶ش). *تفسیر کاشف یا تاویل قرآن به قرآن*. چاپ دوم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خامه گر، محمد. (۱۳۹۵). *کشف استدلالی ترتیب نزول سوره فتح با روش روایی - اجتهادی*. *دوفصلنامه معارج*، ۲(۱)، ۳۳-۵۶.
- رجبی قدسی، محسن. و غفاری، مهدی. و مرادی، حسین. (۱۳۹۱ش). *آموزش قرآن در سیره نبوی*. مشهد: انتشارات بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
- زارع زردینی، احمد. (۱۳۹۵ش). *بررسی نظم در سوره‌های قرآن: کوششی در جهت کشف نظم در سوره یاسین*. *دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن*، ۱(۵)، ۲۹-۴۶.
- لسانی فشارکی، محمدعلی، و خلیلی، میثم. (۱۳۹۸ش). *گونه‌شناسی ساختار چینش آیات در رکوعات قرآنی (مطالعه موردی سوره بقره)*. *پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن*، ۸(۲)، ۷۳-۹۴.
- دژآبادی، حامد. (۱۳۹۱). *آیه مخلفین و مسئله خلافت از دیدگاه متکلمان و مفسران اسلامی*. *فصلنامه کلام اسلامی*، ۲۱(۸۳)، ۱۰۱-۱۳۰.
- شاکر، محمدکاظم. و مکوند، محمود. (۱۳۹۴ش). *بازخوانی انسجام متن قرآن در پرتو نظریه نظم متقارن با تأکید بر دیدگاه میشل کویپرس*. *فصلنامه پژوهش‌های قرآنی*، ۲۰(۳)، ۴-۳۳.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. چاپ پنجم. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- قرائتی، محسن. (۱۳۹۰ش). *تفسیر نور*. چاپ ششم. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- لسانی فشارکی، محمدعلی. و مرادی زنجانی، حسین. (۱۳۹۵ش). *سوره‌شناسی (روش تحقیقی ساختاری در قرآن کریم)*. قم: انتشارات نصایح.
- مدیر شانه‌چی، کاظم. (۱۳۶۲ش). *قرآن‌های چاپی*. *مجله علمی ترویجی مشکوه*، ۲(۲۸)، ۹۶-۱۲۷.
- مرادی زنجانی، حسین. و لسانی فشارکی، محمدعلی. (۱۳۸۵ش). *روش تحقیقی موضوعی در قرآن کریم*. بی‌جا: انتشارات قلم مهر.
- مستفید، حمیدرضا. و دولتی، کریم. (۱۳۸۴). *تقسیمات قرآنی و سور مکی و مدنی*. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴ش). *تفسیر نمونه*. تهران: انتشارات دار الکتب الاسلامیه.
- ملکی، شادیه. (۱۳۹۵). *تأثیر معناشناسی واژگان کلیدی سوره فتح بر تفسیر آن*. (پیشنهاد کارشناسی ارشد). قم: دانشکده علوم قرآنی.
- مینت، ر. پوزیه. ل. فاروقی. ن. سنو. ا. (۲۰۰۴م). *طریقه التحلیل البلاغی و التفسیر: تحلیلات نصوص من الكتاب المقدس و من الحدیث النبوی الشریف*. بیروت: دار المشرق.
- ونزبرو، جان. (۱۳۹۱ش). *بلاغت عربی و تفسیر*

- Quranic Interpretation and Language, NO. 9.
- , M.A. Lesani-fesharfaki, M. Khalili (2019) Discourse Genres in Rokuat (Case Study of surah al-baqarah) "Linguistic Studies of the Qur'an, Volume 8, Number 2 - Successive Number 16, Page 73-94
- Sylvi Boyce Liuh, Anne (2009) A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an, translated by Marzieh Soleimani, Book of the Month of Religion, No. 149.
- Shakir, M.K., Makvand, M. (2015) "Rereading the Coherence of the Text of the Qur'an in the Light of Symmetric Order Theory with Emphasis on The Viewpoint of Michel cuypers", Journal of Quranic Research, 20th Year, No. 3, Successive 76,
- Tabatabai, Muhammad Hussain (1996), Al-Mizan commentary. Qom: Jamie Modarresin Affiliated to the Qom Seminary
- Gharaati, Mohsen. (2011) Noor commentary, Tehran: Cultural Center For Lessons from The Quran, 6th edition.
- Lesani Fesharaki, Mohammad Ali and Moradi Zanjani, Hossein (2016) surah shenasi (Structural Research Methodology in the Holy Quran), Qom: Nasih Publications.
- Mudir Shanechi, Kazem. (1983) "Printed Qurans", Mishkat Scientific-Promotional Journals, No. 2
- Moradi Zanjani, Hossein, and Lesani Feshaarakhi, Mohammad Ali. (2006) Thematic Research Methodology in the Holy Quran, Edesab: GhalamMehar Publications
- Mostafid, Hamidreza, and Karim Dolati. (2005) Quranic and Mekan and Medinan Divisions, Tehran, Ministry OF Culture and Islamic Guidance.
- Makarem Shirazi, Naser. (1995) Nemooneh commentary, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya Publications
- Maleki, Shadieh. (2016) The Semantic
- قرآن با نگاهی به صنعت لفونشر، چاپ‌شده در مجموعه مقالات قرآن‌پژوهی غربیان، زبان قرآن، تفسیر قرآن. ترجمه مرتضی کریمی‌نیا. تهران: انتشارات هرمس.
- یوسف حریری، محمد. (۱۳۷۸ش). فرهنگ اصطلاحات قرآنی. قم: هجرت.

Bibliography

- The Holy Qur'an, Translated by Ayatollah Nasser Makarem Shirazi
- Ashrafi, A.R. Pournalifard, M.A. (2017) The factors of monotheism in the society from the perspective of the Qur'an with emphasis on verse 29 of Sura Al-Fath, Quranic Journal of Cognition, Year 10, Autumn and Winter, p. 5.
- Jamalifar, Ali. (2018) The Structure of Sura Fath, MSc Thesis, Guidance of Sahebali Akbari, Faculty of Theology, Ferdowsi University of Mashhad.
- Hojjati, Seyed Mohammad Bagher. Biazar shirazim, A.k (1997). Kashif commentary: Interpretation of the Qur'an with the Qur'an, The Office of Islamic Culture Publications, 2nd Edition
- Khamagar, Mohammad. (2016) An Argumentative Method for Discovering the Order of Revelation for Sura al-Fath , Marij Quarterly, Autumn and Winter , P. 33.
- Dezhabadi, Hamed. (2012) The Verse of the Mukhallafin and the Question of Caliphate from the Viewpoint of Islamic Theographs and Exegetes, Quarterly Journal of Islamic Theology, Autumn and Winter, p. 101.
- Rajabi Ghodsi, Mohsen., and Ghaffari, Mehdi, and Moradi, Hossein. (2012) Teaching the Qur'an in The Prophet's Sira, Mashhad: Astan Quds Razavi Research Foundation Publications.
- Zare Zardini, Ahmad. (2016) Organization in Suras of Holy Quran: study of Internal Organization in Sura al-Yasin, Journal of

- Ukraine: Yale University Press.
- Iqbal Muhammad Omar (2013) The Quran as a Literary Masterpiece within its Historical and Religious Milieus, University of Washington.
- Michel Cuypers (2011) "Semitic Rhetoric as a Key to the Question of the nazm of the Qur'anic Text", Journal of Qur'anic Studies, 2011, vol 13, p.1-24.
- Michel Cuypers (2010) The Semitic rhetoric in the Koran and a Pharaonic papyrus, US-China Foreign Language, Jan. Volume 8, No.1.
- Roland Meynet (1998) Rhetorical Analysis: An Introduction to Biblical Rhetoric, publisher: A&C Black.
- Raymond F. (2014) Structure and Qur'anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam's Holy Text, White Cloud Press, Ashland, Oregon.
- Effect of Key Words of Sura Al-Fath on its Interpretation, MSc Thesis, Supervisor Zohreh Narimani, Faculty of Quranic Sciences, Qom University.
- Mina. R. Pozieh L., Farooqi, Sano, A. (2004) The Way of Rhetoric Analysis and Interpretation: Text Analysis of Sacred Books and Prophetic Traditions, Beirut: Dar al-Maarq.
- Wansbrough, John. (2012). Arabic rhetoric and Interpretation of the Qur'an with a view to the Laf and Nashr, published in the collection of western Qur'anic studies, the language of the Qur'an, the interpretation of the Qur'an. Translated by Morteza Kariminia, Tehran: Hermes Publications
- Yousef Hariri, Mohammad. (1999) Dictionary of Qur'anic Terminology, Qom: Hijra.
- Douglas, Mary (2010) Thinking in Circles: An Essay on Ring Composition.

¹ -Semitic rhetoric

² -rhetorical analysis

³ parallelism, or parallel construction

⁴ -concentric or ring composition

⁵ -mirror composition

^۶ - این عدد از بررسی کتاب الوقوف سجاوندی و یک تحقیق جامع روی مصاحف نگاشته شده است (مرادی زنجانی، ۱۳۸۵، ص ۵۸) در مصاحف چاپ شبه قاره هند تعداد رکوعات قرآنی ۵۵۶ مورد دانسته شده است (مستفید و دولتی، ۱۳۸۴، ص ۱۶) تعداد رکوعات در برخی از سایتها از جمله دانشنامه ویکی فقه ۵۴۰ رکوع اعلام شده است.

^۷ - پاره‌ای از روایات تاریخی، حاکی از آن است که در دوران پیامبر اکرم، قرآن به بخشهایی تقسیم شده بود. در این تقسیم‌بندی، که برحسب سوره‌ها صورت گرفته، قرآن هفت حزب بوده است: حزب اول سه سوره، شامل سوره‌های بقره، آل عمران و نساء؛ حزب دوم پنج سوره، شامل سوره‌های مائده، أنعام، أعراف، انفال و توبه؛ حزب سوم هفت سوره، شامل سوره‌های یونس، هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل؛ حزب چهارم نه سوره، شامل سوره‌های اسراء، كهف، مریم، طه، انبیاء، حج، مؤمنون، نور و فرقان؛ حزب پنجم یازده سوره، شامل سوره‌های شعراء، نمل، قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس؛ حزب ششم سیزده سوره، شامل سوره‌های صافات، ص، زمر، غافر، فُصِّلَتْ، شوری، زُخْرُفٌ، دُخَانٌ، جاثیه، احقاف، محمد، فتح و حُجْرَاتٌ؛ و حزب هفتم (حزب مفصل)، از سوره ق تا آخر قرآن، البته طبق برخی روایات شیعی، حزب مفصل ۶۷ یا ۶۸ سوره آخر قرآن را شامل می‌شده است. منبع: <http://wikifeqh.ir>

^۸ - شایان ذکر است که آیه پایانی این سوره مبارکه یعنی آیه ۲۹ مشتمل بر ۲۹ حروف تهجی زبان عربی است.

^۹ - عبارت «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ...» آیه ۲۸ اشاره به ظهور دین حق دارد خداوند پیامبر گرامی را با آیات هدایت‌کننده و دین حق برای جهانیان فرستاد تا آنها با از بین بردن بنیاد شرک و با آئین توحید مردم را به آزادی و آزادگی برسانند.

(حجتی و بی‌آزار شیرازی، ۱۳۷۶ ش، ج ۵، ص ۳۲۸). عبارت «... لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ...» نیز اشاره به پیروزی کامل اسلام بر تمام ادیان با ظهور حضرت مهدی (عج) دارد. (همان، ج ۵، ص ۳۳۳).

